

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE ÖZELLEŞTİRME SONUÇLARI- NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Özet

Geçmişte SSCB'nin (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) parçası olarak tanımlanan beş ülkenin kapladığı alan, Orta Asya'dır. Bölge geçmişten bugüne gerek coğrafi önemi gerekse ona hâkim olan toplumların yönetim anlayışlarıyla hep gündemde kalmış ve inceleme konusu olmuştur. Aynı zamanda Orta Asya, Türk halklarının da ana yurdu olmuştur. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'dan oluşan beş eski SSCB ülkesi piyasa ekonomisi kurmaya çalışan geçiş ekonomileridir. Sovyetler Birliği'nin dağılması, daha sonra geçiş ekonomileri olarak tanımlanacak ülkeleri farklı arayışlara itmiştir. Merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine dönüş bu yöntemle başlamıştır. Küreselleşmenin her geçen gün arttığı bir dünyada bu ülkelerin hantallaşmış kamu sektörleri önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Birçok ülke bütçe açıklarını kapatmak, vatandaşlarının hayat standartlarını arttırmak ve daha yüksek büyüme hızına ulaşmak için kamu mülkiyetindeki teşebbüsleri özelleştirmeye başlamıştır. Özelleştirme toplumda devletin rolünü azaltmakta önemli bir yapı taşı oluşturulmaktadır. Kumanda kontrol mekanizmasına dayalı merkezi planlı ekonomiden piyasa sistemine geçiş sürecinde özelleştirme uygulamaları tüm geçiş ekonomisine sahip ülkelerle aynı sonuca varmıştır. Geçiş sürecinde ülkeleri ekonomik anlamda zor süreçler

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CİLT 5 / SAYI 1 / OCAK
2022

Sorumlu Yazar
Corresponding Author
Fatih YÜCEL
Hatice DİLAVER

Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi,
İİBF, İktisat Bölümü,
fatihyucel@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü,
haticedilaver509@gmail.com

Gönderim Tarihi
Received
12.12.2021

Kabul Tarihi
Accepted
15.01.2022

Atf
YÜCEL, Fatih,
DİLAVER, Hatice
(2022). "Geçiş
Ekonomilerinde
Özelleştirme Sonuçları-
nın Değerlendirilmesi",
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (5/1), 19-52.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

beklediği gibi sosyal anlamda da huzursuzluklar bekler. Toplum refahını sarsıntıya uğratmadan ekonomik rejimlerin değişimi imkânsız denecek kadar güçtür. Amaç her ne kadar toplum refahını azaltmamak da olsa, geçiş ekonomilerinde devletin değişen görevleriyle toplumu etkileyen sorunlar baş göstermiştir. Sosyalist modelin analizi yapıldığı zaman bu modelin yapısında bulunan ve temelini oluşturan sistemin kendi iç dinamiklerinden dolayı kendi sonunu hazırladığı anlaşılmaktadır. Sosyalist ülkelerde 1960'lardan beri ortaya çıkan sistem için çözüm arayışları ve reform deneyimleri başarısız olmuştur. 1989 yılında SSCB komünist partisinin 27. kongresinde Mikhail Gorbacov, ekonominin kısmi tedbirlerle düzeltilmesinin mümkün olmadığını belirterek, kapsamlı ekonomik reformlar başlatmasını önermiştir. Bugüne dek dış dünyaya kapalı şekilde yaşayan Orta Asya ülkeleri için politika değişikliği de şarttır. Geçiş ile birlikte bu ülkeler dış politikalarında hukuki ve stratejik bir düzenleme yapmak zorunda kalmışlardır. Toplumun ekonomik anlamda güvence altına alınması, şeffaf rekabetin uygulanarak monopolleşmeye ve oligopolleşmeye karşı savaşılması gerekliliği doğmuştur. Bu araştırma, Orta Asya ülkelerinin piyasa ekonomisine geçiş sürecinde karşılarına çıkan sorunlar bilimsel ve sosyal araştırmalara, ekonomik ve hukuki düzenlemelere, örnek olaylara dayanarak ele alacaktır. Araştırmanın kapsamı Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'dan oluşan beş ülkedir. Araştırmanın yöntemi analitik olacaktır. Araştırmada hedeflenen katkı, geçiş sürecinde karşılaşılan sorunlar üzerinde belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geçiş Ekonomileri, Piyasa Ekonomisi, Sosyalizm, Karma Ekonomi, Ekonomik Liberalizm.

EVALUATION OF PRIVATIZATION RESULTS IN TRANSITION ECONOMIES

Abstract

The area covered by the five countries described as part of the USSR (Soviet Socialist Republics Union) in the past is Central Asia. The region has remained on the agenda from past to present, both with its geographical importance and with the management of societies that dominate it. At the same time, Central Asia has been the home of Turkish peoples. Five former USSR countries, consisting of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Tajikistan, are transitional economies trying to establish market economy. The disintegration of the Soviet Union has pushed countries that would later define transition economies into different pursuits. The return from the central planning system to the market economy started with this method. In a world where globalization was increasing day

by day, the cumbersome public sectors of these countries were a major problem. Many countries have begun to privatise public ownership enterprises in order to close their budget deficits to improve their citizens' living standards and achieve a higher growth rate. Privatisation is an important building block in reducing the role of the state in society. In the process of transition from Central planned economy to market system based on the control mechanism, privatization implementations have come to the same conclusion as countries with all transition economies. In the transition process, Countries expect difficult economic processes as well as social unrest. It is almost impossible to change economic regimes without disturbing the welfare of society. Although the aim is not to reduce the welfare of the society, the problems that affect the society with the changing tasks of the state have been the main issues in transition economies. When the analysis of the socialist model is made, it is understood that the system which forms the basis of this model has prepared its own end due to its internal dynamics. In socialist countries, the search for solutions and reform experiences have failed since the 1960s. In 1989, the Communist Party of the USSR was founded on the 27th. at the Congress, Mikhail Gorbachev suggested that the economy should start comprehensive economic reforms by determining that it is not possible to correct it with partial measures. To this day, policy change is also essential for Central

Asian countries who live indoors to the outside world. With the transition, they had to make legal and strategic arrangements in their foreign policy. It is necessary to ensure the economic stability of society, to fight against monopolization and oligopolization by implementing transparent competition. This research, will focus on the problems faced by Central Asian countries in the transition to market economy based on scientific and social research, Economic and legal arrangements, exemplary events. The scope of the research is five countries consisting of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Tajikistan. The method of the research will be analytical. The targeted contribution was determined on the problems encountered in the transition process.

Keywords: Transition Economies, Market Economy, Socialism, Mixed Economy, Economic Liberalism.

Giriş

1980'lerin sonunda sosyalist ekonomiler planlama sürecini geliştirmek yerine, piyasa güçlerine daha fazla rol verme eğiliminde oldular ve bürokrasinin karar alma sürecindeki rolünü azaltma yönünde hareket etmeye başladılar. 1980'li yıllarda büyümenin yavaşlaması, işsizlik oranlarında artış, sosyalist rejimlerde ekonomik reformların yapılmasına neden oldu. Kamu mülkiyetli şirketlerin yanında küçük boyuttaki özel mülkiyetli şirketlere de izin verilmeye başlandı. Özel mülkiyetli küçük şirketler daha çok perakende ticaret, hizmet ve restoran sektörlerinde faaliyet göstermeye başladılar. Bu arada, kamu işletmelerine de daha fazla özerklik verildi.

Geçiş ekonomileri olarak adlandırılan Merkezi Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyet Cumhuriyetleri'nin küresel ekonomiye bütünleşmeye ihtiyacı vardı. Bu bakımdan, bu ülkelerin politika ve ekonomi alanlarında büyük gelişmeler elde ettiği kabul edilebilir. Bu ülkeler, ulusal gelişmeyi sağlamak için yabancı sermaye ve özelleştirme alanlarında reformlar yapmaya devam etmek zorundadırlar. Merkezi planlama ekonomilerinin başarısızlığa uğraması sonucunda, ekonomilerinde liberalizm sürecine geçişi başlattılar. Bu süreç boyunca, devlet girişimlerini azaltma eğilimine girdiler. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri, ekonomik performansları sayesinde Avrupa Birliği'ne üye olma başarısını gösterdiler. Fakat hızlı bir geçiş programı uygulayan Türk Cumhuriyetleri'nde gerekli başarı sağlanamadı.

Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine (MDAÜ) göre Batı Avrupa pazarlarına uzaklık, denize çıkışlarının bulunmayışı, temel hammaddelerini ihraç edecek güzergâh meselesini çözememeleri ve planlı ekonomik sistem altında daha uzun süre kalmaları sonucunda başlangıçta aynı başarı performansını gösterememişlerdir. Bununla birlikte, uygulanan 10 yıllık ekonomik reform sürecinin sonunda Türk Cumhuriyetleri'nin planlı bir ekonomik sistem yapısından uzaklaştığı da bir gerçektir. Türk Cumhuriyetleri'nden özellikle Kazakistan ve Kırgızistan'ın hemen hemen tüm ekonomik reform alt sahaları ve sektörlerinde diğer cumhuriyetleri geride bıraktığı, Azerbaycan'ın da yaklaşık olarak bu cumhuriyetlerle aynı kategoride yer aldığı, buna mukabil Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ın ekonomik reformların derinleştirilmesi hususunda çok istekli bir reform programı takip etmedikleri görülmektedir. Türk Cumhuriyetle-

ri'nin ekonomik reformların başlangıç yıllarında maruz kaldıkları derin resesyona (negatif büyüme) ve hiper enflasyona, 1990'ların ortalarına doğru etkisini kaybetmeye başlamış, 2000 yılı ile birlikte pozitif büyüme dönemine geçilmiş, halihazırda bölgede bu trend devam etmiştir (Çiftci, 2004).

1. Geçiş Ekonomileri Tanımlaması

Dar anlamda “geçiş ekonomisi” post-sosyalist ülkelerin, yani merkezi planlı ekonomilerin piyasa ekonomisine geçiş süreci anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ilk amaç ekonominin tarihi gelişimindeki mantığı anlamak, aralarındaki bağı kurmak ve gelişmeleri anlamaya çalışmak olmalıdır. Geniş anlamda “geçiş ekonomisi” ekonomik sistemlerin makroekonomik açıdan incelenmesi gereken transformasyon, yani dönüşüm ve yeniden oluşum süreçleridir. Dar anlamda “geçiş ekonomisi” dünya ekonomik tarihinde ilk kez yaşanmaktadır. Sosyalist sisteminden kapitalist sistemine geçiş ilk kez yaşandığı için bu süreç çok dikkat çekici olmakta ve gelecek için iyi bir dönüşüm örneği oluşturmaktadır (Baydaliyev, 2010).

Geçiş ekonomisi ile kastedilen husus; bir ülkede mevcut üretim tarzının rakipleriyle rekabet edememesi dolayısıyla kısım veya tamamen çökmesi neticesinde yapısını değiştirmeye zorlanmasıdır. Diğer bir ifade ile sosyalizmden veya karma ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecidir (Yavuz, 2006: 90). Geçiş ekonomi terimi; merkezi planlamayı terk ederek piyasa ekonomisi sistemini kurmaya çalışan eski sosyalist ülkeleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Sosyalist Blok yıkılmadan önce ülkelerin dış dünyaya kapılarını kapatarak sorunları çözmek yerine üstünü örtmeyi tercih ettikleri, ancak bu politikaların başarılı olmadığı bilinen bir gerçektir. Genel olarak geçiş sürecindeki ülkelerin sosyalist sistemi benimsedikleri dönemde yaşadıkları sorunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Yavuz, 2006: 90-91). Ekonomileri neredeyse tamamı kamulaştırılmış özel mülkiyete çok sınırlı bir pay tanınmıştır. Üretim gerçekleştirilen kamu kuruluşlarının büyük kısmı tekelleşmiş, fiyatlar ve yatırım kararı merkezi idare tarafından kontrol edilir hale gelmiştir. Dışa kapalı ekonomik politikalar izlenmiş ve bunun sonucunda bu ekonomiler rekabet yapamaz hale gelmiştir. Sosyal güvenlik alanında yapılan harcamalar önemli boyutlarda artmıştır. Bu sorunlar-

dan kurtulmak için serbest piyasa ekonomisine geçmeyi sağlayacak özelleştirme uygulamalarına başvurmuşlardır. Bu ülkelerdeki siyasi yapıdaki dönüşümün ekonomik yapıya yansımalarının ilk adımı, devlet mülkiyetinde olan işletmeleri özelleştirmektir. Fakat şöyle de bir gerçek bulunmaktadır ki, devletin ekonomik ve sosyal yapısının en temel ve en belirleyici güç olduğu toplumlarda özelleştirme sırf ekonomik anlamda bir reform değil, aynı zamanda her şeye hâkim olan bu merkezi varlığının muazzam gücünün azaltılması ve genel anlamıyla da toplumsal yapılarda değişime manasına geliyordu. Tek tartışma konusu özelleştirmenin biçimi, temposu ve süresiydi.

1.1. Geçiş Ekonomilerinin Şematik Tasnifi

I. Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği'ndeki Geçiş Ekonomileri

· Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ) : Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Romanya, FYR Makedonya, Slovak Cumhuriyetleri, Slovenya.

· Baltık Cumhuriyetleri (BC) : Estonya, Letonya, Litvanya.

· Türk Cumhuriyetleri ve Bağımsız Devletler Topluluğu: Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna.

II. Asya'daki Geçiş Ekonomileri

· Çin, Kamboçya, Laos, Vietnam (IMF'nin 2000 yılı yaklaşımı) (Çiftçi, 2004).

Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri ise aşağıdaki gibi ele alınmıştır:

- 1. Grup; Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan.
- 2. Grup; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan.
- 3. Grup; Beyaz Rusya, Moldova, Rusya ve Ukrayna (Yavuz, 2005).

2. Geçiş Süreci

Geçiş ekonomileri olarak isimlendirilen ülke ekonomilerinde yaşanan değişim süreci başlıca dört alanda yoğunlaşmaktadır. Bunlar;

- Liberalizasyon,

- Makro ekonomik stabilizasyon,
- Yeniden yapılanma,
- Özelleştirme ile yasal ve kurumsal reformlardır.

Geçiş ekonomilerinin büyüme performanslarında başlangıç dönemlerinde şok gerilemeler ortaya çıkmıştır. Bu gerilemelerin birçok sebebi olmakla birlikte en önemli sebebi, Üye ülkelerin üretim yapısının SSCB döneminde merkezi planlama tarafından tesis edilmesidir. Birliğin dağılmasıyla birlikte üye ülkelerin üretim zincirleri aniden kırılmıştır. Bu faktörün yanı sıra aşağıdaki sebepler de gerilemenin sebepleri arasındadır (Bal, 2004: 155-157).

- Sosyalist dönemdeki misyon üretimi (askeri üretim gibi) olarak ifade edilen gereksiz üretimlerin yeni dönemde durması,

- Ölçek ekonomileri çerçevesinde kurulan sanayi tesislerinin üretimlerine ihtiyacın ve sürdürülebilirlik imkânlarının ortadan kalkması,

- Reel ücretlerdeki şok gerilemeler ve çeşitli sebeplerle oluşan kitlesel göçler,

- Siyasi askeri gerilimler çerçevesinde beşerî sermaye kayıpları,

- Teknolojinin eskimesi ve var olanların da geçiş sürecinde yağmalanması, çalınması gibi sorunlar,

- Girişimci insan gücünün yokluğu, özel sektör ve özel sermaye gibi yapıların yokluğu,

- Rekabet ve özel mülkiyet gibi kavramlara alışık olmayan bir demografik yapı,

- Piyasa koşulları konusunda tecrübesizlikler,

- Başta devlet alımlarının durması olmak üzere, çeşitli sebeplerle gerek iç gerekse dış talep seviyelerinde görülen şok gerilemelerin üretimi vurması,

-Parasal çerçevenin sorunları ve başlangıç dönemlerindeki hiper enflasyon tecrübeleri,

- Bankacılık ve diğer finansal sistem sorunları, döviz problemleri,

- Özelleştirme yöntemlerindeki başarısızlıklar,

- Altyapının eskimişliği ve bakım faaliyetlerinin durması,

- Merkezi otoritenin başarısızlıkları, kurumsal ve hukuksal altyapı problemleri.

Ekonomik sistemdeki bu dönüşüm çabalarına rağmen emeğe dayalı klasik üretim ve arz talep yapısının devam etmesi, geçiş ülkelerinin birbirine olan bağımlılıklarının da devam etmesine neden olmuştur. Örneğin, Rusya'nın yaşamakta olduğu finansal kriz kendisinin olduğu gibi bu ülke ile ekonomik ilişkileri bulunan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin de borçlanma imkanlarını daraltmış ve maliyetlerini de arttırmıştır. Bu gelişme söz konusu ülkelerin ekonomik bakımdan olumsuz etkilenmelerine sebep olmuştur (Bilgin, 2002).

Piyasa ekonomisine geçmeye çalışan ülkeler birçok makro ekonomik sorunla karşı karşıyadır. Vergileme, harcama ve borçlanma konularının oluşturduğu kamu maliyesi reform sürecinin en önemli problemleridir. Çünkü devlet, piyasa ekonomisi kurallarına İşlerlik kazandırmak konusunda aktif role sahiptir. Ekonomik ve mali yapıdaki dönüşümü sağlayabilmek için yeterli kaynağa sahip olmak ve piyasa ekonomisi kültürüne alışkın olmak gerekir. Geçiş ekonomilerinde görülen enflasyon, bütçe açıkları, işsizlik, yetersiz büyüme ve yolsuzluk sorunları ancak kamu maliyesinin disiplin altına alınması ile çözülebilir. Geçiş ekonomisi sürecini yaşayan ülkelerin hepsinde enflasyonla mücadele ve çıktı düşüşleri yaşanmıştır. Geçişle birlikte kaynakların verimsiz sektörlerden verimli sektörlere aktarmaya çalışan ülkelerin tamamında reformların başlangıcı ile birlikte çıktı azalışı da başlamıştır. Yine beşeri sermayenin gelişim, uzun süre katı sosyalist rejim altında yaşadıkları için, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerindeki beşeri sermaye gelişiminden daha kötü durumdadır. Bölgeler arasındaki gelişme performansının bu derece farklı olmasını okul kalitesindeki farklılık açıklamaktadır. Ancak bu ülkelerdeki doğal kaynak zenginliği, tartışmasız bir şekilde ülkelere üstünlük sağlamaktadır. Bölgesel ticaret olarak bakıldığında ise Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri kısmen serbest bir ticaret politikası uygulamalarından ticari altyapıları daha sağlamdır (Yayar, 2012: 252).

Geçişin ilk yıllarında, tüm ülkeler çeşitli faktörlerden dolayı hızlı enflasyon ve düşük üretim düzeyi ile yüz yüze kalmışlardır: merkezi planlamadan gelen parasal bakiş, eski vergi sisteminin erozyonu, yeni ekonomik koşullar altında mali ve parasal kontrolü uygulama konusundaki güçlükler ve katı bir sistemin çöküşünden ileri gelen düzensizlik. Buna rağmen, bazı ül-

keler diğerlerinden daha hızlı ve etkili bir parasal ve mali kontrol uygulamışlar ve bu farklılıklar onların makro ekonomik performanslarında uyumsuzluk olarak gözlenmiştir. Geçişin ilk on yılındaki makro ekonomik olgular iyileşmenin gücü ve zamanlaması, tersine dönme durumları ve ilk geçişi durgunluğu üzerinde yoğunlaşır. Bu gidişatlar üretim, istihdam, enflasyon, dış gelişmeler üzerinde görülebilir (Transition Report, 1999: 57).

2.1. Planlı Ekonomi Döneminin Ülkeler İçin Yarattığı Temel Sorunlar

- ❖ Komünist partinin siyasi tekeli sanayi sektöründeki tekeli yapı,
- ❖ Kıtık olgusu ve ürünlerin kalitesizliği,
- ❖ Bastırılmış enflasyon,
- ❖ Mali dengesizlikler ve bütçe kısıtı,
- ❖ Planların çarpıtılması,
- ❖ Düşük verimlilik,
- ❖ Dışa kapalı ve sonuçta rekabet edemez ekonomi,
- ❖ Reformların başarısı kuşkusuz bu unsurların ne ölçüde giderildiği ile ilgilidir. Diğer bir deyişle, bu unsurların sırasıyla piyasa ekonomisi ortamını yaratacak boyuta çekilmesi gerekmektedir. Bunun için;
- ❖ Siyasetteki tekeli yapının demokratik rekabetçi bir düzene,
- ❖ İktisadi tekeli yapının rekabetçi firma düzenine,
- ❖ Malların kıtlığının giderilmesinde serbest fiyat düzenine,
- ❖ Mali dengesizliklerin azaltılması için mali disiplin ortamına,
- ❖ Enflasyonla mücadelede sıkı para politikası uygulamasına,
- ❖ Çalışmayı caydırıcı uygulamaların çalışmayı teşvik eden bir yapıya kavuşturulmaları gerekmektedir (Bağırzade, 2011). Bunlar yerine getirildiğinde ekonomide merkezi karar alma mekanizmasının yerine, özgürce ekonomik kararların alınabildiği liberal bir ekonomik sistemden bahsetmek mümkün olabilir (Acartürk, Arslaner).

Orta Asya ülkeleri diğer geçiş ekonomilerinden ayrı değerlendirilmelidir. Çünkü bu ülkelerde önemli makro-ekonomik

istikrarsızlıklar söz konusu olup, bunun yanında liberalizasyon politikalarını uygulamaktadırlar. Bu ülkeler hızlı ekonomik büyüme ve devlet mülkünün yeniden yapılandırılması konusunda çok büyük isteklilik göstermişlerdir. Reformun ilk yıllarında (1993-1995) yüksek enflasyon oranları ortaya çıkmış, ancak bu birçok Orta Asya ülkesinde aşağı çekilebilmiştir. Bu ülkelerin özelleştirme faaliyetleri ile yabancı sermayeye çalıştıkları görülmektedir (Altay, 2003).

Ayrıca geçiş ekonomileri incelenirken, savaş ve çatışmaların olduğu bölgeleri de ayırmak gerekir. Çünkü savaşın ve çatışmaların getirdiği yıkım, ekonominin normal işleyişini engellemekte ve reformları geciktirmektedir (Ganmet, 2006).

2.2. Fiyat Liberalizasyonu

Bu süreçte hedeflenen şey, fiyatların çok daha serbestleştirilmiş piyasada belirlenebilmesi ve ticari engellerin ortadan kaldırılmasıdır. Piyasaların gelişmesi ve fonksiyonların etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri öncelikle fiyatların piyasa şartlarında oluşumuna bağlıdır. Piyasa ekonomisine yönelik geçiş ekonomileri fiyatlar üzerinde var olan kısıtlamaları kaldırarak fiyatların piyasa şartları altında gerçekleşmesine imkan sağlamaktadır. Rusya bu çerçevede 1992 yılında fiyatları serbestleştirmiş ancak bu durum artan talebe karşılık üretimin yetersizliği dolayısıyla önemli ölçüde enflasyonist etki doğurmuştur. Diğer taraftan ticaretin serbestleşmesi ve engellerin kaldırılması başlığı altında Putin yönetiminin temel hedefi, dünya ile entegre olmuş bir ticaret anlayışıdır. Bu doğrultuda Putin, en azından ilk döneminde Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ile üyelik sürecine büyük önem vermektedir (Hatipoğlu, İşcan, 2010).

2.3. Özelleştirme

Özelleştirme ilk defa 1979 yılında İngiltere'de muhafazakâr Parti'nin seçim manifestosunda yer almış ilk özelleştirme uygulamaları da (Şili uygulaması hariç tutulacak olursa) yine İngiltere'de muhafazakâr parti döneminde gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Kasım 1980 yılında ABD de başkanlık seçimlerinin Ronald Reagan tarafından kazanılması ile uygulanma dünyaya ihraç edilir hale getirilmiştir (C. Karataş, Z. Önis. 1994: 6). Kabul etmek gerekir ki özelleştirmeyi bilimsel açıdan tanımlama-

nın diğer tanımlamalarda olduğu gibi kendisine özgü bazı güçlükleri vardır bunların dışında özelleştirmenin birçok bilim dalı ile hukuk, iktisat siyaset işletme yönetim vb. ilişkili (Multidisiplinary) bir kavram olması gerekmektedir. Örneğin hukuk açısından özelleştirme devletleştirmenin aksine bir işlemi diğer bir ifade ile kamusal mülkiyetteki malların ve hizmetlerin mülkiyetinin ve işletme haklarının özel kişileri devredilmesini ifade etmektedir. İktisat açısından ise özelleştirme kamu kesiminin ekonomi içindeki payının azalmasını kısaca devletin faaliyetlerine son verilmesine yönelik kararlar ve işlemler içerir. Özelleştirmenin gerçekleştirilmesi ise bir siyasi tercihtir. Bu yönü itibarıyla de özelleştirme siyaset bilimi ile ilişkilidir ister kamusal ister özel mülkiyette olsun bir işletmenin önde gelen hatta ilk amacı başarılı olmaktır. Bunun da ölçütü işletmenin verimliliğidir. Bu nedenle özelleştirme işletme ve yönetim disiplinleri ile de ilişkilidir kısacası özelleştirmenin ve disiplinler arası niteliği bulunmaktadır. Özelleştirmenin tanımlanmasında ki diğer bir güçlükte sözü geçen kavramın kapsamının genişliğinden kaynaklanmaktadır gerçekten ister gelişmiş ister az gelişmiş olsun özelleştirme kapitalist ve sosyalist gibi farklı siyasal rejimlerde ki ve farklı ekonomik düzeydeki ülkelerin iktisat politikaları arasında yer almaktadır. Yukarıda kısaca açıklanan sebeplerden ötürü özelleştirmenin tam bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Çünkü: Özelleştirmek çok geniş kapsamlıdır ve üzerinde anlaşılabilen tek bir tanımını bulunmamaktadır. Ercan Kaya özelleştirmenin tanımını anlaşılır bir şekilde ele alıp yorumunu “Özelleştirme genel olarak devlet yönetimindeki birimlerin özel sektör yönetimine ve kontrolüne aktarılmasıdır bu açıdan ulusal ulusallaştırmanın tam karşıtı bir anlam içermektedir.” demiştir. Dar anlamda özelleştirme kamu sektörünün kontrolü altındaki işletmelerin özel sektörün kontrolü altına verilmesi olarak anlaşılmıştır. Geniş anlamda özelleştirme ve ulusal ekonomi içinde devletin ekonomik etkinliğinin en aza indirilmesi ya da tümüyle ortadan kaldırılmasına yönelik uygulamalar olarak değerlendirilmektedir. En geniş anlamıyla özelleştirme herhangi bir alanda kamu kesimi tarafından yürütülen faaliyetlerin özel kesimi aktarılması olarak tanımlanmaktadır (E. Kaya, 2002: 9). Fakat özelleştirmeden mülkiyetin devletin kontrolünden çıkarılması gerekli değildir yalnızca yönetimin özel kişi ve kuruluşlara geçişine

olanak verecek bir mevzuat değişikliğinde özelleştirme tanımı oluşur. Özelleştirmede esas gerekçe, devletin işletme bünyesinde tamamen tasfiyesi olmayabilir zira devletin %1kadar bir altın hisse (Golden Share) sahibi olması işletmenin başarısı için bazen de gerekli olabilir. Bu anlamda özelleştirmeyi kamuya ait ekonomik mahiyetteki kurum ve kuruluşların kısmen veya tamamen yerli ve yabancı özel mülkiyette aktarılması şeklinde tanımlayabiliriz. Burada özel kelimesi ile kast edilen gerçek ve tüzel kişilerdir. Kamuya ait mülkiyetin kısmen devredilmesi durumunda özelleştirmeden söz edilebilmesi için özel mülkiyete devredilen miktarda gerçek mülkiyetin yarısından fazlası olmasıdır ki yönetimin özel kişilere devredilmiş olmasının söz edilmiş olabilsin. Kamuya ait teşebbüslerin mülkiyetinin bir kısmı devredilmesi işletme hakkının devredilmesi ya da kar payı verilmesi işlemleri de özelleştirme olarak kabul edilmektedir fakat özelleştirmede asıl beklenen kamuya ait teşebbüslerin mülkiyetinin tamamının ya da yarısından fazlasının daha da önemlisi yönetim hakkının özel kişi ya da kuruluşların eline geçmesidir. (E. Kaya, 2002: 10). En geniş tanımı ile özelleştirme şu dört konuyu kapsamış olacaktır.

- Kamu hizmetlerinin fiyatlandırılması kamu kuruluşlarının mal ve hizmetlerinin bedelli olması bir çeşit özelleştirme olarak kabul edilmektedir

- Kamu hizmetlerinin özel kesime ihale edilmesi:

- Kamu kurum ve kuruluşu hizmeti sağlamada sorumlu olmakta fakat kendisi hizmet üretmeyip hizmeti özel sektörden satın almaktadır.

- Kit'lerin yönetim ve mülkiyetinin özel kesime devredilmesi: Yönetimin özel kesime devrini sağlamak için kamu payının yönetimini ele geçirebilecek düzeyde olması gerekmektedir. Bir KİT'in %51'lik payının satışı bazı durumlarda yönetimin özelleştirilmesi için yeterli olmayabilir Çünkü hisseleri çok sayıda kişi ya da özel kuruluşa satılmış bir KİT'le kamu payının %50 nin çok altında olsa bile kamu işletmesinin yönetimini elinde tutabilir.

Ülkelerde özelleştirme sürecinin nasıl başladığını inceleyelim.

• Azerbaycan’da 2001 yılında özelleştirmeye ilişkin tüm yönetim ve denetim yetkileri Ekonomi Geliştirme Bakanlığına (İktisadi İnkışaf Nazirliği) devredilmiştir. Bu çalışmaların hukuki dayanağı Ocak 1993’de çıkarılan ve 27 maddeden oluşan “Devlet Mülkiyetinin Özelleştirilmesi Kanunu’dur. Azerbaycan’da özelleştirilemeyecek kuruluş ve sektörler, petrol, doğal gaz, sanatsal mekanlar ve madenler olarak kararlaştırılmıştır (Ganmet, 2006).

• Kazakistan’da 1991 yılında yürürlüğe giren “Mülkiyet Hakkında Kanun” ve “Özelleştirme Hakkında Kanun” çerçevesinde Devlet Başkanı’na doğrudan sorumlu Devlet Özelleştirme Kurumu tarafından özelleştirme süreci başlatılmıştır (Ganmet, 2006).

• Türkmenistan özelleştirmede “kademeli bir strateji takip etme” ve “yaparak öğrenme” stratejisini uygulamıştır (Ganmet, 2006).

• Kırgızistan’da 1992 yılı Ocak ayında yayınlanan bir kararname ile Devlet Malları Fonu kurularak özelleştirmeyi yürütmekle görevlendirilmiştir (Ganmet, 2006).

• Ermenistan’da özelleştirme diğer ülkelerin tersine toprak özelleştirmesi ile başlamıştır. Özellikle Azerbaycan’la olan savaş sonucunda Ermenistan’a katılan toprakların özelleştirilmesi 1994 yılında bitmiştir (Ganmet, 2006).

2.4. Yasal ve Kurumsal Reformlar

Kamu kesiminin sınırlarını daraltmaya ve tüm ayrıcalıklarının kaldırmaya yönelik bir iktisat politikası aracıdır. Bu yöntem genel ve mahalli kamu hizmetlerinde fiyat ve ücret kontrolüne son verilmesi kamu tekellerin kaldırılması kamu girişimlerine sağlanan sübvansiyon türü avantajlara son verilmesi kısaca kamu sektöründen sektör rekabetini engel olan her türlü Kanuni ve idari düzenlemelerin ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir (A. Ulusoy, T. Vural, 2003: 11). Amacı kamu hizmetlerinde verimliliği ve kaynak dağılımında etkinliği arttırmaktır. Bu nedenle özelleştirme uygulamalarına büyük destek veren Dünya Bankası ve IMF tarafından ekonomide etkinliğin sağlanması ön şartlardan birisi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, Devletin ve belediyelerin ekonomik ve ticari hayat üzerindeki hukuki düzenleme ve

kısıtlamaların kaldırılması amaçlanmaktadır. Bunun anlamı ise kamu kesimi kendisinde yürütmekte olduğu kamu hizmetinin, aynı hizmeti özel girişimcilere de sunulmasına izin vermektedir. Burada tüketicilerin hizmetleri konusundaki tahminlerini maksimize edilmesi amaçlanmaktadır (A. Ulusoy, T. Varol, 2003: 12).

Serbest piyasaya geçiş sürecinde birçok kurumsal reform aniden yapılamamakta ve bir süre gerektirmektedir. Böylece mali sistemin kurulması, bankacılık sektörünün oluşması, hukuki mevzuatların oluşturulması gibi konular daha uzun vadeli konulardır (Ganmet, 2006).

Özel mülkiyet ve hukukun üstünlüğü, liberal bir düzen içinde gerekli koşullar olup, girişimcilerin yatırım yapması ve rekabetin geliştirilmesi açısından iflas yasası, rekabet yasası, vb. düzenlemeler, gereklilik halini almaktadır. Bu doğrultuda Putin yönetimi, 2001 yılında mevcut yönetmelikleri geliştiren programın kabulüyle, serbest piyasa şartlarını sağlamayı hedeflemiştir. Bu konuda önemli yasal ve kurumsal değişiklikler yapılmış ve tüm bu çabalar sonucunda kriz sonrasında 1999–2001 yılları arasında 700.000 girişimci piyasaya girmiş, kayıtlı girişimci sayısı ise 4,3 milyona ulaşmıştır. Rusya'nın iş ortamına dair en temel sıkıntısı teşebbüs sayısının diğer gelişmekte olan ülkelerden daha az olmasıdır. Rusya'da diğer geçiş ekonomilerinden farklı olarak büyümenin kaynağı yeni girişim ve firmalardan gelmemektedir. Rus ekonomisinin Sovyet döneminden kalan mirası ve kaynak bağımlılığı gibi yapısal sorunlar yanında kişisel bağlantıların yüksek oranda kullanıldığı iş ortamında yolsuzluk algısının da önemli düzeyde artmış olması, Rusya'daki piyasa ekonomisi için önemli olumsuzluklar arasındadır (Hatipoğlu, İşcan, 2010).

Sağlıklı işleyen bir piyasa ekonomisinde mikro ekonomik olguların, piyasa davranışlarını düzenleyen hukuki ve kurumsal çerçevesi can alıcı bir fonksiyon görmektir. Bahsedilen sistemlerde işletmelerin piyasa girişlerini, bu düzlemdeki davranışlarını ve piyasadan çıkışlarını düzenleyen, ticaret, şirketler, borçlar ve icra-iflas hukuku gibi yasalar ile devlet piyasa ilişkilerini ilgilendiren, genel olarak ekonomik kamu hukuku olarak adlandırabileceğimiz disiplinlerin gelişmişlik düzeyi, yargı sistemi ile

kazanım müeyyidelerin uygulanabilirliği büyük önem taşımaktadır (Çiftçi, 2004).

2.5. Özelleştirme Sürecinde Geçiş Ekonomilerinde Karşılaşılan Sorunlar

Dar anlamda “geçiş ekonomisi” post-sosyalist ülkelerin, yani merkezi planlı ekonomilerinin piyasa ekonomisine geçiş süreci anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ilk amaç ekonominin tarihi gelişimindeki mantığı anlamak, aralarındaki bağı kurmak ve gelişmeleri anlamaya çalışmak olmalıdır. Geniş anlamda “geçiş ekonomisi” ekonomik sistemlerin makroekonomik açıdan incelenmesi gereken transformasyon, yani dönüşüm ve yeniden oluşum süreçleridir. Dar anlamda “geçiş ekonomisi” dünya ekonomik tarihinde ilk kez yaşanmaktadır. Sosyalist sisteminden kapitalist sistemine geçiş ilk kez yaşandığı için bu süreç çok dikkat çekici olmakta ve gelecek için iyi bir dönüşüm örneği oluşturmaktadır (Baydaliev, 2010: 5).

Geçiş ekonomisi ile kastedilen husus bir ülkede mevcut üretim tarzının rakipleriyle rekabet edememesi dolayısıyla kısım veya tamamen çökmesi neticesinde yapısını değiştirmeye zorlanmasıdır. Diğer bir ifade ile sosyalizm den veya karma ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecidir (H.Yavuz, 2005: 26). Geçiş ekonomi terimi merkezi planlamayı terk ederek piyasa ekonomisi sistemini kurmaya çalışan eski sosyalist ülkeleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Sosyalist Blok yıkılmadan önce ülkelerin dış dünyaya kapılarını kapatarak sorunları çözmek yerine üstünü örtmeyi tercih ettikleri ancak bu politikaların başarılı olmadığı bilinen bir gerçektir. Genel olarak geçiş sürecindeki ülkelerin sosyalist sistemi benimsedikleri dönemde yaşadıkları sorunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Bilgen, Yavuz, 2005: 27). Ekonomileri neredeyse tamamı kamulaştırılmış özel mülkiyete çok sınırlı bir pay tanımıştır üretim gerçekleştirilen kamu kuruluşlarının büyük kısmı tekelleşmiş fiyatlar ve yatırım kararı merkezi idare tarafından kontrol edilir hale gelmiştir. Dışa kapalı ekonomik politikalar işlenmiş ve bunun sonucunda ekonomiler rekabet yapamaz hale gelmiştir sosyal güvenlik alanında yapılan harcamalar önemli boyutlarda artmış ve bu harcamaları olduğu sorunlardan kurtulmak için serbest piyasa ekonomisine geçmek için özelleştirme uygulamalarına başvur-

muşlardır bu ülkelerdeki siyasi yapıdaki dönüşümün ekonomik yapıya yansımalarının ilk adımı devlet mülkiyetinde olan işletmelerin özelleştirilmesidir. Fakat şöyle de bir gerçek bulunmaktadır ki devletin ekonomik ve sosyal yapısının en temel ve en belirleyici güç olduğu toplumlarda özelleştirme sırf ekonomik anlamda bir reform değil, aynı zamanda her şeye hâkim olan bu merkezi varlığının muazzam gücünün azaltılması ve genel anlamıyla da toplumsal yapılarda devletleştirme manasına geliyordu. Tek tartışma konusu özelleştirmenin biçimi, temposu ve süresiydi. Yapılan bu değerlendirmelerde ışığı altında geçiş ekonomilerinde özelleştirmeler ve yöntemleri nasıl yapılmıştır şimdi onu inceleyelim. Geçiş ekonomilerinde özelleştirme sürecinin değerlendirilmesi için geçiş ekonomilerinde özelleştirmeye gidilirken hangi sorunlarla karşılaşmıştır. Kullanılan özelleştirme metodları nelerdir şu ana kadar yapılan özelleştirme uygulamaları başarılı sayılabilir mi? bu kısımda mevcut bilgiler dahilinde bu soruları cevaplamaya çalışacağız.

Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine (MDAÜ) göre Batı Avrupa pazarlarına uzaklık, denize çıkışlarının bulunmayışı, temel hammaddelerini ihraç edecek güzergâh meselesini çözememeleri ve planlı ekonomik sistem altında daha uzun süre kalmaları gibi başlangıç dezavantajlarına sahip bu cumhuriyetler, başarı kriterleri açısından, doğal olarak, MDAÜ ile aynı başarı performansını gösterememişlerdir. Bununla birlikte, uygulanan 10 yıllık ekonomik reform sürecinin sonunda Türk Cumhuriyetleri'nin planlı bir ekonomik sistem yapısından uzaklaştığı da bir gerçektir. Türk Cumhuriyetleri'nden özellikle Kazakistan ve Kırgızistan'ın hemen hemen tüm ekonomik reform alt sahaları ve sektörlerinde diğer cumhuriyetleri geride bıraktığı, Azerbaycan'ın da yaklaşık olarak bu cumhuriyetlerle aynı kategoride yer aldığı, buna mukabil Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ın ekonomik reformların derinleştirilmesi hususunda çok istekli bir reform programı takip etmedikleri görülmektedir. Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik reformların başlangıç yıllarında maruz kaldıkları derin resesyon (negatif büyüme) ve hiper enflasyon, 1990'ların ortalarına doğru etkisini kaybetmeye başlamış, 2000 yılı ile birlikte pozitif büyüme dönemine geçilmiş, halihazırda bölgede bu trend devam etmiştir (Çiftçi, 2004).

Piyasa ekonomisine geçmeye çalışan ülkeler birçok makro ekonomik sorunla karşı karşıyadır. Vergileme, harcama ve borçlanma konularının oluşturduğu kamu maliyesi reform sürecinin en önemli problemleridir. Çünkü devlet, piyasa ekonomisi kurallarına İşlerlik kazandırmak konusunda aktif role sahiptir. Ekonomik ve mali yapıdaki dönüşümü sağlayabilmek için yeterli kaynağa sahip olmak ve piyasa ekonomisi kültürüne alışkın olmak gerekir. Geçiş ekonomilerinde görülen enflasyon, bütçe açıkları, işsizlik, yetersiz büyüme ve yolsuzluk sorunları ancak kamu maliyesinin disiplin altına alınması ile çözülebilir. Geçiş ekonomisi sürecini yaşayan ülkelerin hepsinde enflasyonla mücadele ve çıktı düşüşleri yaşanmıştır. Geçişle birlikte kaynakların verimsiz sektörlerden verimli sektörler aktarmaya çalışan ülkelerin tamamında reformların başlangıcı ile birlikte çıktı azalığı da başlamıştır. Yine beşeri sermayenin gelişim, uzun süre katı sosyalist rejim altında yaşadıkları için, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerindeki beşeri sermaye gelişiminden daha kötü durumdadır. Bölgeler arasındaki gelişme performansının bu derece farklı olmasını okul kalitesindeki farklılık açıklamaktadır. Ancak bu ülkelerdeki doğal kaynak zenginliği, tartışmasız bir şekilde ülkelere üstünlük sağlamaktadır. Bölgesel ticaret olarak bakıldığında ise Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri kısmen serbest bir ticaret politikası uygulamalarından ticari altyapıları daha sağlamdır (Yayar, 2012: 252).

Geçişin ilk yıllarında, tüm ülkeler çeşitli faktörlerden dolayı hızlı enflasyon ve düşük üretim düzeyi ile yüz yüze kalmışlardır: merkezi planlamadan gelen parasal bakiş, eski vergi sisteminin erozyonu, yeni ekonomik koşullar altında mali ve parasal kontrolü uygulama konusundaki güçlükler ve katı bir sistemin çöküşünden ileri gelen düzensizlik. Buna rağmen, bazı ülkeler diğerlerinden daha hızlı ve etkili bir parasal ve mali kontrol uygulamışlar ve bu farklılıklar onların makro ekonomik performanslarında uyumsuzluk olarak gözlenmiştir. Geçişin ilk on yılındaki makro ekonomik olgular iyileşmenin gücü ve zamanlaması, tersine dönme durumları ve ilk geçişi durgunluğu üzerinde yoğunlaşır. Bu gidişatlar üretim, istihdam, enflasyon, dış gelişmeler üzerinde görülebilir (Transition Report, 1999: 57).

3. Geçiş Ekonomilerindeki Özelleştirme Örnekleri

3.1. Kırgızistan

Özelleştirme politikasının amacı piyasa ekonomisine geçiş sürecinde giderek derinleşen sosyal ekonominin problemlerin ülkeler göç olgusunun arttırırken hükümetin çözüm üretme çabaları içerisinde özelleştirme uygulamalarında önemli yer tutmaktadır. Kırgızistan'da 1995-1997 döneminde küçük ve orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi tamamlanmıştır. Bu dönemde kamu işletmelerinin başlangıç yılına göre % 9.01 i özelleştirilmiştir. Kırgızistan'da özelleştirme süreci üç dönem altında incelemek mümkündür. Birinci dönem gerçek hukuki altyapının belirsizliği gerekse özelleştirmeyi yaparak ve sürdürebilecek yetenekli ve deneyimli bir kadronun olmadığı bir dönemde bu dönemde özelleştirilen işletmeler genellikle küçük sanayi işletmeleri ticaret alışveriş merkezi pazarlar ve hizmet işletmelerinde oluşmaktadır. 1991-1994 dönemi itibariyle kamu işletmelerinin %54.65 özelleştirilmiştir. Sektörler açısından sanayi sektöründe işletmelerin %61,8 tarım sektöründe %38,9'u ve hizmetler sektörü toplamında ise %71,58'i özelleştirilmiştir. Özelleştirmenin ikinci aşaması 1994-1997 dönemi kapsamındadır. Bu dönemde orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi yapılarak özelleştirmenin ana hedeflerinden birisi olan çok taraflı ve rekabetçi bir ekonomik yapının oluşturulması çalışılmıştır. Orta ölçekli işletmelerin çoğu 1997 yılına kadar artmıştır. 1995-1997 döneminde özelleştirilen kamu işletmelerinin payı %9,1 olmuştur. Özelleştirmenin ikinci aşaması ise 1998 yılında başlamıştır. 1998 devlet mülkiye sonu tarafından arka ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirmesini öngören yeni program açılmıştır. Bu program çerçevesinde devletin sahip olduğu stratejik işletmelerin özelleştirilmesi çalışması yapılacaktır. Stratejik öneme sahip bulunan işletmelerin özelleştirilmesini 1998-2002 yılları arasında tamamlanması planlanmıştır. Bu işletmeleri enerji telekomünikasyon hava işletmeciliği ve maden teknik arama gibi ülke ekonomisine anahtar konumundaki işletmelerdir (Deliktaş, 2002).

Sonuç olarak gerçekleştirilen özelleştirme süreci ülke ekonomisinde olumlu katkı sağlamıştır. Çoğu kamu işletmeleri

özelleştirilerek özel sektörünün ekonomideki payı artmıştır. Özelleştirme ve beklenen faydaların özelleştirmenin yasal çerçevesini hızlanmasına ve mülkiyet hakkının iyi bir tesis etmesine bağlıdır. Ayrıca ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırım ve özelleştirme endeksi üzerinde yapılan alıştırmalar geçersizdir. Bunun nedeni üzerinde bu alanda yapılan çalışmaların azlığı dikkat çekici ve bu bağlamda ekonomideki Özel sektör payını daha da artırmak için kamu işletmeleri özelleştirme deki ve özel sektör desteklenmelidir. Özel sektörü desteklemek amacıyla kurulan küçük ve orta büyüklükteki işletmeleri geliştirme Kırgızistan için stratejik önem taşıyor sektördeki işletmelerde belli bir oranda kamunun payı korunmalıdır. Ayrıca yatırım iklimi iyileştirmek amacıyla Kırgızistan daha önemli ölçekte doğrudan yabancı yatırım çekebilmesi gerekmektedir bu sebeple teşvik politikaları geliştirmeli bürokrasinin hantallığı azalma azaltmak yatırım sistemini iyileştirmek ve hükümet politikaları ile geleceğe yönelik olumsuz belirtilen noktadan kaldırmaktır. Bunlara ek olarak vergisel devletlerin daha basit ve Güven verici yapıya kavuşturulması önemlidir. Bu anlamda uygulanan politikalar gözden geçirilmelidir.

3.2. Kazakistan

1991 yılında yürürlüğe giren “Mülkiyet Hakkında Kanun” ve “Özelleştirme Hakkında Kanun” çerçevesinde Devlet Başkanı’na doğrudan sorumlu Devlet Özelleştirme Kurumu tarafından Kazakistan’da özelleştirme süreci başlamıştır. Kazakistan’da doğal kaynaklar, tarihi ve kültürel değerler özelleştirme kapsamının dışında bırakılmıştır. Ülkede özelleştirme belli bir dönem belirtmemekle birlikte dört alanda hızlı bir şekilde başlamıştır. Bunlar küçük ölçekli şirketlerin özelleştirilmesi, genel özelleştirmeler, yarı özelleştirmeler ve tarım sektöründe yapılan özelleştirmelerdir (C. Aman, 2004: 23).

Genel özelleştirme çerçevesinde halkın oturdukları ev ve çalıştıkları işyerinin özelleştirilmesinde kullanılmak üzere kupon dağıtılmıştır. Yarı özelleştirmeye konu olan işletmeler genellikle kamu yararı düşünülen işletmeler ile stratejik öneme sahip işletmelerdir. Özellikle petrol çıkarımı, taşınması ve rafine edilmesi, demiryolu ve hava taşımacılığı, elektrik enerjisi dağıtım

şebekesi, uranyum üretimi gibi alanlarda devlet ulusal şirketlerle birlikte çalışmayı tercih etmiştir.

Tarım sektöründe özelleştirme Kazakistan'ın hayal kırılığına uğradığı alanların başında gelmektedir. Tarım sektöründe özelleştirme yapılması için toprak reformunun bir an önce yapılması gerekiyordu. Fakat hükümet uzun bir direnişten sonra 1999 yılında toprakta özelleştirmeyi reddederek doksan dokuz yıllık kiralamayı öngören bir taslak hazırlamıştı. Bu nedenle yasal belirsizliğin oluşmasından dolayı etkin bir arazi piyasası oluşmamıştı. Tarımsal olmayan arazilere sahip olmanın da karışık süreci gerektirmesi konuyu daha da zorlaştırmıştır. Uzun süren bu belirsizliğin ardından ülkedeki etnik yapı göz önüne bulundurularak 2004 yılında arazide özel mülkiyet hakkı kesin kısıtlamalara tabi tutulmuştur (Avrasya Dosyası, Şubat 2005: 8).

1997 yılında küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi tamamlanmıştır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesinde çalışanlara kupon karşılığında özelleştirme yöntemi tercih edilmiştir. 1991–1998 yılları arasında toplam küçük ve orta ölçekli işletme ve tesislerin %65'ini oluşturan 17.070 tesis ve 32.760 işletme özelleştirilmiş ve bu dönemde devlete ait tüm perakende satış, lokanta ve hizmet noktaları da özel mülkiyete devredilmiştir.

Büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi çerçevesinde 1995–1998 döneminde açık artırma usulü ile 2100 işletme özelleştirilmiş ve buradan 950milyon Amerikan Doları (75 milyar Tenge) gelir bütçeye aktarılmıştır. Bunun büyük bölümü “OKI-OC” içerisinde bulunan (Offshore Kazakhstan International Operating Company) %14,3'lük devlet payının “Phillips Petroleum”(ABD) ve “Index” (Japonya) şirketlerine 500 milyon Amerikan Dolarına satılmasından sağlanmıştır. Bunun yanısıra Doğu Kazakistan Bakır ve Kimyasallar Tesisi 6,3 milyon Amerikan Dolarına Kasım 1998'de Samsung Deutschland GmbH'ye satılmıştır.

Kazakistan'da özelleştirme faaliyetleri gerçekleştirilirken bir yandan da yasal ve kurumsal önlemler ele alınmış. Bu kapsamda, 1991 yılının Haziran ayında Tahvil ve Hisse Senetleri Kanunu kabul edilmiştir. 1993 yılı Nisan ayında Bankacılık Kanununun kabul edilmesinden sonra 1995 yılı Nisan ayında da Banka ve İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması Ajansı kurul-

muştur. Aynı dönemde anti-tekel yasaları da çıkarılmıştır. 1995 yılı Aralık ayında da Telekom Yasası kabul edilmiştir. 1996 yılında yeni tek düzen muhasebe sistemi getirilmiş. 1997 yılında İflas Kanunu, Sosyal Güvenlik Reform Kanunu çıkarılmış ve Hisse Senetleri Borsası faaliyete geçmiştir (Ganmet, 2006: 83).

1991-1998 arasında 17,070 tesis ve 3,276 işletme özelleştirilmiştir. Bu dönemde devlete ait tüm perakende satış, lokanta ve hizmet noktaları özelleştirilmiştir. 1998 yılında özelleştirme geliri, 75 milyar Tenge'ye (950 milyon dolar) ulaşmıştır. Bunun büyük bölümü ise OKIOC (Kazakistan Uluslar arası Offshore Şirketi) %14,3'lük devlet payının Phillips Petroleum (ABD) ve Inpex Japonya şirketlerine 500 milyon dolara satılmasından kaynaklanmıştır. 1998 Kasım ayında Doğu Kazakistan Bakır ve Kimyasallar Tesisi 6,3 milyon dolara Samsung Deutschland GmbH'e satılmıştır. 1999 yılında Halk Bank'taki %16'lık devlet hissesi satılarak devletin payı %51'e indirilmiştir. Sonrasında özelleştirme uygulamaları oldukça yavaşlamıştır. 2000 yılında toplam özelleştirme gelirleri 65 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Kazakistan'da özelleştirmenin tam olarak yüksek verimlilik oranlarına ulaşmasını sağladığı söylenemez. Hizmet sektöründe de özelleştirmeden beklenen sonuç alınamamıştır. Ayrıca kamuoyunda, sağlık ve eğitim gibi alanlarda özelleştirme uygulamalarının, halkın bu hizmetlere erişimini kısıtlayıcı bir rol oynadığı düşünülmektedir.

Ülkedeki fakirlik son yıllarda GSYİH'daki hızlı artış eğilimi ile birlikte önemli ölçüde düşüş göstermiştir. Kazakistan İstatistik Ajansı'na göre ülkede fakirlik sınırı (ayda 35 \$) altında yaşayan nüfusun oranı 2004'te %33,9 iken, 2010 yılında %6,5'egerilemiştir. Gini katsayısı ise 2001'de 0,366 iken 2010 yılında 0,278'e gerilemiştir. 1999'dan itibaren gözlenen hızlı ekonomik büyüme istihdam artışı ve yaşam standartlarında artış sağlamıştır. 2004'te 381 000 kişi olan yıllık ortalama işsizlik 2007'de 597 200 kişi (toplamişgücünün%7,3'ü) olmuştur. Sonrasında azalma eğilimi gösteren ortalama işsizlik oranlarının 2014 yılında 5,2 olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Diğer taraftan müteahhitlik hizmetleri gibi sürekli büyüme gösteren sektörlerdeki istihdam resmi verilerde yeterince yansıtılmamak-

tadır. Bunun nedeni özellikle konut inşaatında gayri resmi istihdamın halen hâkim olmasıdır. Petrol sektörü ile ivme kazanan ekonomik büyümenin etkileri başta hizmet sektörü olmak üzere diğer sektörler de yansımıştır. Hizmet sektörü ülkede en fazla istihdam sağlayan sektör konumundadır. Bununla birlikte uzun vadeli işsizlik verileri özellikle ülkenin kuzeyindeki eski ağır sanayinin yoğunlaştığı bölgelerde yüksektir.

2000 yılı itibarı ile sanayi sektörü GSYİH içindeki payı yeniden yüzde otuzlara ulaşmıştır. Bunda en önemli rolü, yatırımlarla ivme kazanan petrol sektörü oynamıştır. Günümüzde petrol, toplam sınaî üretimin yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Kazak ekonomisinin diğer önemli sektörleri ise metal işleme ve çelik üretimidir. Bu sektörlerde Sovyet sonrası dönemde ülkeye giren yabancı yatırımlar sayesinde en çabuk toparlanan sektörler olmuştur. İnşaat sektörü neredeyse tamamen petrol sektörüne bağımlı olup, sektörün GSYİH içindeki payı petrol sektöründeki yatırımlarla birlikte aşamalı olarak artmıştır. Ekonominin geri kalanı, küçük olmakla birlikte hızla gelişen hizmet sektöründen ve verimsiz, emek-yoğun tarım sektöründen oluşmaktadır. Tarım sektörü en fazla istihdam sağlayan sektördür.

1999-2014 yılları arasında gözlenen hızlı ekonomik büyüme istihdam artışını tetiklemiş ve yaşam standardını yukarı çekmiştir. Yıllık ortalama işsizlik oranı 1999 yılında %13,5 iken, 2014 yılında %5,2'ye gerilemiştir (Kazakistan Ülke Raporu, Konya Ticaret Odası, 2016: 15).

3.3. Türkmenistan

Diğer geçiş ekonomilerinin aksine, bağımsızlıktan sonra göreceli olarak küçük ve zengin doğal gaz ve petrol yatakları ile desteklenen nüfusa sahip Türkmenistan'da, demokrasi ve Pazar ekonomisine geçişte zorlayıcı faktörlerin olmayışı, hükümetin serbest piyasaya geçişte “kademeli bir strateji takip etme” ve “yaparak öğrenme altında ertelemesine neden olmaktadır. Nitekim ilk 10 yılda yapılan reformlar oldukça sınırlı düzeyde kaldı. Hükümet giderek artan bütçe açıklarını kapsamlı bir özelleştirme programı ile gidermeye çalışmaktadır. Ocak 1992'de konutların özelleştirilmesinden başlanmış, bunu özel küçük ticari işletmelerin kurulmasına izin verilmesi izlemiştir. Tarım alanındaki öncelikli uygulama bos kolhoz arazilerinin bir bölümünün

10 yıl süreyle çiftçilere kiralanması şeklinde olmuş, sanayide ise 160 fabrika işçilere kiralanmıştır. 10 yıllık özelleştirme programı, büyük sanayi kuruluşları ile kolhoz ve sovhozları kapsamaktadır.

Özelleştirme süreci Ekonomi Bakanlığı'na bağlı olan Devlet Mülk ve Özelleştirme idaresi tarafından yürütülmektedir. Kısa dönem planları arasında gaz, petrol, iletişim, enerji sektörü ve tarım sektöründe devletin rolünün devam edeceği şeklindedir. Bunlar ekonominin %80'ini oluşturmaktadır. Genel özelleştirme yasası, 1992 yılında geçti. Türkmenistan'ın ikinci önemli özelliği de ekonomisini piyasa ekonomisi haline getirmesidir. 1994 yılında yapılan bir düzenleme ile 500'den az çalışana sahip şirketlerin tümünün 1999 yılına kadar özelleştirilmesi öngörülmüş, daha büyük şirketlerin hisselerinin %51'inin de beş yıl içerisinde satılması kararlaştırılmıştır. 1995 yılından bu yana toplam 2000 işletmenin özelleştirilmesi yapılmıştır. 1996 yılında ise daha çok tarım sektöründeki şirketlere ağırlık verilmiştir. Tarım Bakanlığı'nın 6 bölümü üretim birliğine dönüştürülmüş ve bunlara bağlı 600 işletme özel mülkiyete geçirilmiştir.

Ocak 1998'de hükümet Yabancı Yatırım Ajansı çatısı altında özelleştirme merkezi kurarak bu kuruluşu 18 büyük devlet işletmesinin özelleştirilmesi ile görevlendirmiştir. 1998 yılında Başkan Niyazov yayınladığı kararname ile tarımsal sanayi sektörünü özelleştirmeye açmıştır.

1999 yılında ise orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine başlanmış ve 23 işletme özelleştirilmiştir. Bu işletmelerin değerleri ise 4000-20,000 dolar arasında değişmiştir. Türkmenistan'da yapılan tüm özelleştirmelere karşın devletin ekonomideki ağırlığı hala devam etmektedir (Karagöz, 2009: 25).

Türkmenistan hükümeti giderek büyüyen bütçe açığını kapsamlı bir özelleştirme programı yürürlüğe koyarak gidermeyi çalışmaktadır. Ocak 1992'de konukların özelleştirilmesi ile başlamış bunu özel küçük ticari işletmelerin kurulmasına izin verilmesi istenmiştir. Tarım alanındaki öncelikle uygulama boş kalan arazilerin bir bölümünün 10 yıl süreyle çiftçilere kiralanması şeklinde olmuş sanayide ise 160 fabrika işçilere kiralanmıştır. İleride küçük sanayi işletmelerinin kiralanması şeklinde olmuş sanayide 60 fabrika işçilere kiralanmıştır. İleride küçük sanayi işletmelerinin özel devri ve bu kişilere yeni işletmeler

kurulmasını teşvik edilmesi öngörülmektedir 10 yıllık özelleştirme programı büyük sanayi kuruluşları ile kalkan ve tavırlar kapsamındadır (www.tika.gov.tr/tur/ulke/index/tr.htm).

Haziran 1994'te yürürlüğe giren bir düzenlemede 500'den fazla az çalışanı sahip şirketlerinin tümünün 1999 yılına kadar özelleştirme öngörülmesi daha büyük şirketlerin hisselerinin %51'inin de 5 yıl içerisinde satılması kararlaştırılmıştır. 1995 yılından bu yana 1850 si ticaret ve gıda sektöründe olmak üzere 2000 işletme özelleştirilmiştir. 1996 yılında tarımda özelleştirme çalışmalarına hız verilmiştir. Tarım Bakanlığı'nın 6 departmanı üretim Birliği'ne dönüştürülmüş bu birliklere bağlı olarak 600 işletme özel mülkiyete geçiş başlatılmıştır. Özel şahıslar sınırlı da olsa toprak sahibi olmaya başlamıştır (www.deik.org.tr/main/yayinlar.htm). Özelleştirmenin hızlandırılması amacıyla 22 Ağustos 1997 tarihinde Türkmenistan Devlet Başkanı tarafından kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi ile ilgili bazı tedbirler hakkında kararı ve bu kararın uygulanmasına ilişkin yönetmelik yürürlüğe girmiştir (Tayfun S., Aydos V., 1998: 73).

Bu yönetmelik uyarınca devlete ait tesislerin özelleştirilmesi tesisi tamamını açık artırma yoluyla satılması hisse satışı ve yatırım ihalelerinin açılması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Özelleştirmede izlenecek yolun belirlenmesini de ve işletmelerin sonuçlandırılması maliye ve ekonomik sektöründe bakanlığı yetkilileri kılınmıştır. Yatırım yapılmasını gerektirmeyen tesisler ve bu tesislerin işçi sayısı 100'ü geçmeyen bağlı ortaklardaki açık arttırmaya satılacaktır. İşçi sayısı 100 den fazla olan devleti kuruluşlarının anonim şirket statüsünde dönüştürülerek en fazla %10 çalışanlarınca alınabileceklerdir. Yöneticiler yine en fazla %5 oranında hisse alabilecektir. Modernizasyonu gerçekleştiren tesislerine satışı yatırım ihalesi olarak nitelendiren usul ile gerçekleştirilecektir. Bu sistemde kazananın belirleyen esas unsuru özelleştirmeden sonra yapılacak yatırım miktarı ve süresi ile satın alınan yatırımla ilgili önerileri belirlenmektedir. Büyük yatırım gerektiren çeşitlerin yatırım ihalesi satılması durumunda alıcıya bedelin 3 ile 5 yıl arasında erteleme süresi tanınabilir. Ancak satış bedelinin en az %50 sinin ödenmesi gerekmektedir. Özelleştirilen tesislerin yeni sahipleri belirli bir süre için teslim mevcut faaliyet alanında çalışmasını sağlayacak, üretmek zo-

runda olduğu ürünleri üretmeye devam edecektir. Tesislerdeki iş yerinin belli bir süre işlerine devam etmeleri sağlanacak, işten çıkarmalar halinde mevcut yasal yükümlülük ile uyacaktır. Ekolojik dengeye özen gösterilecektir. Üretim verimliliği artacaktır. Özelleştirilen tesislerin içerisindeki sosyal kültürel tesislerin finansmanına devam edecek ve kullanmak isimlerini istenecektir. Ocak 1998'de hükümet yabancı yatırım ajansı çatısı altında yeni bir özelleştirme merkezi kurarak bu kuruluşu 18 büyük devlet işletmesinin özelleştirilmesi ile görevlendirilmiştir 1998 yılının başında ise Devlet Başkanı Niyazov büyük bir kararname yayımlayarak tarımsal sanayi sektörünün özelleştirmeye açmıştır (www.deik.gov.tr/main/yayinlar/html).

Ülkede ayrıca orta ölçekli işletmeleri özelleştirilmesi çalışmalarına başlanmış, 1999 yılı ilk yarısında 23 orta ölçekli işletmeler özelleştirilmiştir. Bunlardan 10'u tekstil %7'si gıda ve 1'i elektronik cihaz sektöründe de bu işletmelerin satış fiyatları 20 milyon manat ile 1 milyar manat arasında değişmektedir. 1999 yılında ortaları itibariyle Türkmenistan'da tüm kayıtlı işletmeleri ücretsiz senin yani 24000 civarında şirket özel şahısların elinde bulunmaktadır. Özel sektörü işletmelerinin büyük çoğunluğunu küçük ve orta ölçekli işletmeler oluşturmaktadır. Türkmenistan'da ticaret ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren tüm küçük iş yerlerinin özelleştirmesine karşılıklı ekonomik devlet sektörünün ağırlığının büyük bir oranda hissedilmektedir. (www.tika.gov.tr/tur/ulke/index/tr.htm).

4. Orta Asya Ülkelerinin Geçiş Ekonomisi Sorunları ve Bunların Entegrasyon Sürecine Etkileri

1991'in sonlarında SSCB dağıldıktan sonra merkezi plânlı ekonomiden piyasa güçlerine dayalı sisteme geçmeyi amaçlayan ülkeler listesine 15 yeni bağımsız devlet eklendi. Bunların içinde Kırgızistan da vardır. Ortak yönlerdeki benzerlik, değişim aşamasındaki sorunların benzerliğini de beraberinde getirmiştir. Ekonomistler, bu sorunlardan, “mali programların hazırlanması ve gerçekleştirilmesi sürecinde daha çok zorluk yaratan” altısını özellikle belirtmektedirler. Bunlar; üretim hacminin hızla gerilemesi, birçok hâlde para emisyonunun artış hızındaki düşüşten sonra da bir müddet devam eden “sürünen” enflasyon, işletmelerin vadesi geçmiş karşılıklı borçlarının ortaya çıkması, bütçe

gelirlerindeki hızlı azalma, döviz kurlarıyla ilgili istikrar sürecine en iyi şekilde destek sağlayacak stratejinin belirlenmesi sorunu ve dış mali yardımların rolüdür (Aktualnie Problemi i Opit Ekonomičeskoy Politiki v Stranax Baltii, Rossii i Drugih gosudarstvah bivşego Sovetskogo Soyuza, Pod. red. D. Sitrina i A. Lahiri, MVF, Washington, 1995).

Ancak eski Sovyet cumhuriyetlerinden her biri, diğerlerinden farklı olan ve ülkelerin yeniden yapılanma sürecine tepkisini belirleyen kendine özgü başlangıç şartlarına ve potansiyeline sahipti. Büyük enerji ve diğer doğal kaynaklara sahip olan ve bunları piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ortaya çıkan olumsuz sonuçları hafifletmek için belli ölçüde kullanan Rusya, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Azerbaycan'dan farklı olarak, Kırgızistan Cumhuriyeti bu tür kaynaklara sahip değildi. Bu olgu, piyasa ekonomisine geçiş yolunun seçiminde ve gerçekleştirilen reformların devamlılığında siyasi iktidar için belirleyici oldu.

Bu şartlar altında Kırgızistan'ın küçük, açık ekonomilere özgü kalkınma modelini seçmesi de anlaşılabilir. Eğer piyasayı malın mevcut ve potansiyel alıcılarının toplamı olarak algılasak, açıktır ki, Kırgızistan'ın iç piyasası tüm arzı (örneğin, enerji ve tarım sektörlerinin arzını) karşılamak için yetersizdir. Aynı zamanda Kırgızistan, toplam talebi, özellikle de petrol ve petrol ürünlerine olan talebi karşılayamamaktadır. Diğer taraftan, doğal kaynakların ve insan kaynaklarının sınırlılığının yanı sıra, Kırgızistan ekonomisi önemli ölçüde dış piyasalardaki gelişmelerden de etkilenir. Büyük ülkelerin ve ekonomilerin yürüttükleri politikalar, Kırgızistan için benzer sonuçlar vermeyebilir ve bu yüzden genelde kabul edilemez. Özellikle bu objektif nedenler Kırgızistan'ı dışa açık ekonomi politikasını tercih etmeye zorlamakta ve ülkenin Gümrük Birliği'ne ve Dünya Ticaret Örgütü'ne girmesinde belirleyici etken olmaktadır.

Gerçekleştirilen yapısal reformların birinci aşaması Kırgızistan'ın, 1994'ün sonları ve 1995'in başlarında, ilerlemelerin devamlılığı açısından yeni bağımsız devletlerin çoğunun önünde olduğunu gösterdi. Kırgızistan'ın, özellikle, özelleştirme ve arazi mülkiyetinin yeniden düzenlenmesi, fiyatların ve dış ticaretin liberalizasyonu gibi alanlardaki reform çabaları uluslararası istatistik yıllıklarında çok olumlu; kamu yönetiminin yeniden yapı-

lanması ve bütçenin konsolidasyonu gibi alanlardaki reform çabaları ise olumsuz olarak değerlendirilmiştir.

Ancak reformların gerçekleştirilmesi hızı genelde yapılan atılımların kalitesi ile ters orantılıdır. Dolayısıyla bu, “hız mı yoksa kalite mi?” ikilemi, belli ki ülkenin piyasa ekonomisine geçişi tamamlamasına dek cevapsız kalacaktır.

Günümüzde post sosyalist dönüşüm sürecinin geçen on yılına baktığımızda, reformlardaki radikalizmin ve reformlar için sürenin kısıtlılığının büyük harcamalara rağmen, Kırgızistan ekonomisine belli avantajlar sağladığı görülmektedir. Şöyle ki, bu durum en kısa sürede makroekonomik istikrara ulaşmaya olanak sağlamıştır. Bu makroekonomik istikrar, enflasyonun hızla dörtlü hanelerden ikili hanelere indirilmesinde, ulusal para biriminin istikrara kavuşmasında ve finansman kredileri için olumlu faiz oranına ulaşılmasında görülmektedir. Fiyatların ve dış ticaretin hızlı liberalizasyonu iç ve dış fiyatların eşitlenmesi sonucunu doğurdu. Bu da sonuçta, bir taraftan ulusal işletmeleri üretimi daha keskin yeni rekabet ortamına uyumlu kılmaya ve yeni satış pazarları aramaya itti. Diğer taraftan ise iş piyasadaki baskılardan kurtulmaya olanak sağladı. Bu değişiklikler çeşitli ürünlere verilen her türlü sübvansiyonların bütçe üzerindeki baskısını ortadan kaldırmalıydı. İç piyasanın doyurulmasında ticaret ve hizmet alanlarında küçük ve orta ölçekli işletmelerin hızlı oluşumu önemli rol oynamıştır. Bu da, ilk aşamada, ekonominin bu sektörlerindeki hızlı özelleştirmenin bir sonucudur.

Doğaldır ki, ekonominin piyasa şartlarına geçişi sürecinde gerçekleştirilen bu hızlı reformlar mevcut yapısal kriz ortamında bazı istikrarsızlıklara da neden olmuştur (Koyçumanov T. D., Problemi Stabilizatsii Ekonomiki Kırgızskoy Respubliki, Bişkek, Uçkun, 2000: 252). Buna rağmen, özellikle bu radikal önlemler, dünya ekonomisindeki kendi yerini araması sürecinde Kırgızistan’ın rekabet kabiliyetinin korunmasına olanak sağlamıştır.

Bu, eski SSCB ülkelerindeki reformların özelliği, yoğunluğu ve kapasitesiyle ilgilidir. Bu farklılaşma, şüphesiz, iç potansiyele direkt bağımlı olan ekonomilerin açıklık düzeyini belirlemiştir. Hâlbuki, Orta Asya ülkelerinden hiçbirisi Batılı iş adamları için kendi mallarının potansiyel satış pazarı olarak ilgi doğurmamaktadır. Bu ülkelerin kendilerinde ise korumacılık

eğilimleri, özellikle grup çıkarlarından doğan herhangi bir sorunun çözümü konusunda henüz çok güçlüdür. Bu politikalar sonucu, ticarete her türlü gümrük dışı engeller artar. Bu da küçük ülkelerin, yürüttükleri ticari- ekonomik politikalarından bekledikleri çıkarların, büyük ülkelerin çıkarlarıyla uyuşmadığını açık şekilde ortaya koyan bir gerçektir.

Ulusal ekonomilerin dış yardımlardan bağımlılığının değişik düzeylerde olması reformlardaki radikalizmin, finansman sağlayıcılar karşısındaki taahhütlere uygun olarak farklı düzeyde olmasını zorunlu kılmaktadır.

Böylece, tüm Orta Asya ülkeleri, piyasa ekonomisine doğru sanki farklı yollardan ilerlemektedirler. Kırgızistan, özellikle de satabileceği doğal kaynaklarının bulunmaması nedeniyle, ekonominin yeniden yapılandırılmasında daha radikal bir yol izlemektedir. Bazen bu geçiş yolu “şok terapisi” olarak adlandırılmaktadır. Özbekistan tarafından tercih edilen diğer bir model ise, daha kapalı bir ekonomi ve ekonomiye devletin daha aktif müdahalesini öngörmektedir. Kazakistan ve Tacikistan neredeyse, orta yol izlemektedirler. Türkmenistan’daki reformlar modelini ise ortak bir şema içinde değerlendirmek çok zordur.

Hangi modelin iyi olduğunu hemen söylemek çok zor. Reformların yoğunluğu açısından Kırgızistan’ın daha çok kazandığını söylediğimiz zaman, buradaki kazancın yukarıda da değindiğimiz gibi kalite değil zaman açısından olduğunu kastetmekteyiz. Önemli olan gelinen noktayı koruyup saklayabilmektir. Fakat bu, özellikle piyasa kurallarının henüz yeni olduğu ve kurumsal değişimlerin ekonominin reel sektöründeki değişimlerden açık şekilde geride kaldığı bir ortamda her zaman mümkün olmayabilir.

5. Avrasya Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılması ile birlikte bağımsızlığını elde eden ülkeler olarak tanımlanmakta olan Avrasya ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerine etkisi artmıştır. Bu ülkelerde milli gelir artışları yaşandıkça gelen yabancı sermaye miktarının arttığı görülmektedir. Sovyet blokunun yıkılması ile bağımsızlığına kavuşan Türki cumhuriyetler, sosya-

list sistemden kapitalist sisteme geçişte sıkıntılı bir uyum süreci geçirmiştir. Bu ülkeler aynı zamanda geçiş ekonomileri arasındadır. Tüm bu ülkelerde “geçiş” denilen olgu ekonominin, merkezi planlama veya kumanda ekonomisi düzeninden serbest piyasa düzenine dönüşümünü belirtir. Yani ekonomik kararların alınmasında devletin rolünün azalmasını, piyasa aktörlerine daha çok öncelik verilmesini, daha demokratik bir yapıya geçişi, politik çoğulculuğun, temel hak ve özgürlüklerin artmasını ifade eder. Ancak bu ülkelerde geçiş süreci oldukça sancılı olmuştur.

Bu ülkeler dönüşümlerinin ilk aşamalarında serbest piyasa sistemi için gerekli olan kurumsal ve yasal alt yapının ve girişimci sınıfın olmaması, finansal piyasaların olmaması, rekabet gücünün zayıf olması, rüşvet, hantal bürokratik yapı, gerekli reformların zamanında ve doğru yapılamaması, beşeri sermayenin (yetiştirilmiş iş gücü) zayıf olması gibi nedenlerle serbest piyasa düzenine geçişte başarısız olmuşlardır. Yüksek enflasyon, işsizlik, gelir dağılımının bozulması ve negatif ekonomik büyüme gibi ağır makroekonomik problemlerle yüz yüze gelmişlerdir. Yabancı sermaye için ülkedeki politik ve ekonomik istikrar, minimum devlet ilkesi, demokratik gelişmişlik düzeyi, kurumsal yönetim, yetenekli, tecrübeli ve bilgili iş gücünün varlığı, yabancı sermaye hareketlerinin ne kadar serbest olduğu ve yeterli miktarda alt yapının varlığı önemlidir.

Ancak bu koşulların varlığı altında doğrudan yabancı sermaye girişlerinin büyümeyi olumlu etkilemesi beklenir. Söz konusu şartları taşımayan ülkelere yabancı sermaye gitmekte isteksiz olacaktır. Yabancı sermayenin zemin bulabilmesi için ülke önce ekonomik kalkınma ve büyüme hamlesiyle, hem ekonomik hem de siyasi olarak belli bir olgunluğa erişmeli ve ondan sonra yabancı sermaye girişlerini teşvik etmelidir. Bu yüzden ele alınan ülkeler bazında ekonomik büyüme gerçekleştikçe, ülkeler kapitalist dünya sistemine daha fazla eklenildikçe ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımların nedenseli olmaya başlamıştır. Zaten yukarıda belirtilen sıkıntıların, problemlerin azalmaya başlamasıyla DYSY’de Küresel üretimin “yeniden yapılanması”. Artmaya başlamıştır. Avrasya ekonomilerinin ekonomik anlamda istikrara kavuşmaları ile 2000’li yıllarda genelde pozitif büyüme oranları yaşamışlardır. Bunun sonucu olarak bu ekonomilerde büyüme oranları arttıkça yani eko-

nomiye istikrar geldikçe, ülke kalkınma yolunda mesafe kat ettikçe gelen doğrudan yabancı sermaye çekmeye başlamışlardır. Sonuç olarak, doğrudan yabancı yatırımların ülke ekonomisine girişini arttırmak ve kalıcı olmasını sağlamak için gerekli olan ekonomik altyapının ve beşeri sermayenin sağlanması gerekmektedir. Bu çerçevede doğrudan yabancı yatırımların kalıcı olacak ve uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi görülecektir.

1980’li yılların başlarında dünya ölçeğinde doğrudan yabancı sermaye akımlarında önemli artışlar yaşanmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki bu artışlar, çokuluslu şirketlerin uluslararası üretimlerini genişletmelerinin temel dayanak noktası olmuştur (). Birleşmiş Milletlerin verilerine göre, dünya ekonomisinde 1989-1994 yılları arasında, yıllık ortalama 200 milyon Dolar olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2000’li yıllarda 1 trilyon Dolar düzeyine yükselmiştir. 2014 yılında ise dünya ölçeğinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları yaklaşık 1,2 trilyon Dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Avrasya ekonomilerin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan) çektikleri yabancı sermaye tutarı ise 2014 yılında ancak 18 milyar dolar civarındadır. Bu da toplam yabancı sermayenin yaklaşık % 1,5’ine denk gelmektedir

UNCTAD’ın (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) 2015 Dünya Yatırım Raporu’na göre, 2014 yılında 1.2 trilyon dolar olan yabancı yatırımların %40’ı gelişmiş ülkelere gitmiştir. Gelişmiş ülkelere akan yabancı sermaye yaklaşık 500 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin yabancı yatırımdan aldıkları pay ise 2005 yılında %35 iken 2014 yılında %55’e yükselmiştir. Gelişmekte olan ülkelere giden yabancı sermaye 2014 yılında 681 milyar \$’dır. 12 ülkeyi kapsayan geçiş ekonomilerinin aldıkları yabancı sermaye miktarı ise 1995 yılında yaklaşık 3 milyar \$ iken 2014 yılında yaklaşık 50 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Çalışmamızın odak noktasındaki 6 ekonomiye ait veriler tablo 1’de incelendiğinde ise, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan’ın diğer ülkelere göre daha fazla yabancı sermaye çektikleri görülmektedir.

Dünyanın büyük ekonomilerindeki durgunluk ve belirsizlikler hem gelişmiş ülkeler arasındaki hem de gelişme yolundaki

ülkelere yapılan doğrudan yatırımların dünya çapında azalmasına neden olmaktadır. 2000 yılından sonraki yıllarda dünya çapında DYSY'nın miktarında önemli düşüşler görülmektedir. Gelişmekte olan piyasalarda 1997 yılından itibaren yaşanan mali kriz ve mal ve petrol fiyatlarındaki düşüş, bu ülke ekonomilerinin durumlarını daha da kötüleştirmiştir. Dış ticaretlerinin büyük bölümü temel malların ihracatına dayanan bu ülkelerde mal fiyatlarının ucuzlaması, cari işlemler açığı hakkında spekülasyonlara neden olmuş ve kriz ortamında sermaye çıkışlarını daha da artırmıştır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye girişinde önemli azalış kaydedilmiştir.

Gelişmekte olan ülkelere yönelik özel yabancı sermaye girişlerinde 1998 Asya krizinden sonra belirgin bir azalma görülmüş, 1999 yılındaki sınırlı artışın ardından 2000 yılı ilk çeyreğinde hızlı bir yükselme gözlenmiştir. Ancak, dönemin ortalarında yükselme önce duraklama sürecine girmiş, daha sonra ise gerilemiştir. Gelişmekte olan ülkelerde büyümeyi destekleyen ve finansal krizlere karşı kırılabilirliği azaltan doğrudan sermaye yatırımlarının 2000 yılında bir azalma göstermesi bu ülkeler için olumsuz bir gelişme olmuştur. 2007-2008 küresel krizinden sonra ise DYSY 1,3 trilyon \$ düzeylerinde seyretmektedir. 2010 yılından sonra anılan ülkelerde yabancı sermaye yatırımları artmaktadır (özellikle Kazakistan ve Azerbaycan). Ancak istenilen düzeylerde değildir. Kazakistan ve Azerbaycan sahip oldukları zengin enerji kaynakları sayesinde önemli ölçüde yabancı sermaye çeken ülkelerdendir. Doğrudan yabancı yatırımların önemli bir kısmı petrol üretimi ve çıkarımı alanlarını kapsamaktadır. İzole olmuş coğrafi konumu, altın dışında doğal kaynaklarının diğer komşu ülkelere göre sınırlı olması ve görece dar iç piyasası Kırgızistan'a giren doğrudan yabancı sermayenin sınırlı düzeyde gerçekleşmesine neden olmaktadır. Kırgızistan'ın özellikle altın madenciliği alanında yabancı yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan da ise yatırım ortamı henüz yeterince gelişmemiştir (DEİK).

Sonuç

Piyasa ekonomisine geçmeye çalışan ülkeler birçok makro ekonomik sorunla karşı karşıyadır. Vergileme, harcama ve borçlanma konularının oluşturduğu kamu maliyesi reform sürecinin en önemli problemleridir. Çünkü devlet, piyasa ekonomisi kurallarına İşlerlik kazandırmak konusunda aktif role sahiptir. Ekonomik ve mali yapıdaki dönüşümü sağlayabilmek için yeterli kaynağa sahip olmak ve piyasa ekonomisi kültürüne alışkın olmak gerekir. Geçiş ekonomilerinde görülen enflasyon, bütçe açıkları, işsizlik, yetersiz büyüme ve yolsuzluk sorunları ancak kamu maliyesinin disiplin altına alınması ile çözülebilir. Geçiş ekonomisi sürecini yaşayan ülkelerin hepsinde enflasyonla mücadele ve çıktı düşüşleri yaşanmıştır. Geçişle birlikte kaynakların verimsiz sektörlerden verimli sektörler aktarmaya çalışan ülkelerin tamamında reformların başlangıcı ile birlikte çıktı azalığı da başlamıştır. Yine beşeri sermayenin gelişim, uzun süre katı sosyalist rejim altında yaşadıkları için, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerindeki beşeri sermaye gelişiminden daha kötü durumdadır. Bölgeler arasındaki gelişme performansının bu derece farklı olmasını okul kalitesindeki farklılık açıklamaktadır. Ancak bu ülkelerdeki doğal kaynak zenginliği, tartışmasız bir şekilde ülkelere üstünlük sağlamaktadır. Bölgesel ticaret olarak bakıldığında ise Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri kısmen serbest bir ticaret politikası uygulamalarından ticari altyapıları daha sağlamdır (Yayar, 2012: 252). Geçişin ilk yıllarında, tüm ülkeler çeşitli faktörlerden dolayı hızlı enflasyon ve düşük üretim düzeyi ile yüz yüze kalmışlardır: merkezi planlamadan gelen parasal bakiş, eski vergi sisteminin erozyonu, yeni ekonomik koşullar altında mali ve parasal kontrolü uygulama konusundaki güçlükler ve katı bir sistemin çöküşünden ileri gelen düzensizlik. Buna rağmen, bazı ülkeler diğerlerinden daha hızlı ve etkili bir parasal ve mali kontrol uygulamışlar ve bu farklılıklar onların makro ekonomik performanslarında uyumsuzluk olarak gözlenmiştir. Geçişin ilk on yılındaki makro ekonomik olgular iyileşmenin gücü ve zamanlaması, tersine dönme durumları ve ilk geçişi durgunluğu üzerinde yoğunlaşır. Bu gidişatlar üretim, istihdam, enflasyon, dış gelişmeler üzerinde görülebilir (Transition Report, 1999: 57).

Geçiş ekonomilerinde ki özelleştirme çalışmalarının batıdaki özelleştirmelerden farklı anlam ve önem ihtiva ettiğini unutmamak ve kendi şartları içinde değerlendirmek gerekir. Piyasa ekonomisinin temellerinin oturduğu bir ekonomik ortamda yapılan özelleştirme ile ekonominin tamamında devletlerinin ağırlıklı paya sahip olduğu ülkelerdeki özelleştirme uygulamaları arasındaki farklılık olması doğaldır bu nedenle geçiş ekonomilerinde uygulanan özelleştirme metotları batıda uygulanan metotların bu ülke şartlarında uyarlanması da zorunlu kılmaktadır. Geçiş ekonomileri içerisinde merkezi ve doğu Avrupa ülkelerin merkezi planlama daha geç tanıştıkları için bu ülkelerdeki özelleştirme çalışmalarda çok daha başarılı olmuştur merkezi planlamanın daha uzun süre uygulandığı ülkeler örneği bağımsız devletler topluluğu içerisinde yer alan Türk cumhuriyetleri ve Rusya özelleştirmede beklenen performansı gösteremeyen iştirak sonuç olarak ekonomik hayatta kamu kesiminin ağırlık rolünü ortadan kaldırılmak ve piyasa ekonomisinde tesis etmek için özelleştirme uygulama devam etmek bir sorumluluktur.

Kaynakça

- BAL, H. (2004). "Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme ve Dış Finansman", *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (12), s. 155-172.
- BAYDALİEV, B. (2010). *Geçiş Ekonomileri ve Rusya'nın Yapısal Değişim Çabaları Üzerine Bir Değerlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- BİLGİN, G. (2002). *Rusya Krizinin Orta Oryantasyonlu Türk Cumhuriyetlerine Etkisi*, Erişim Tarihi: 10.10.2018, http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/tarih/171_rusyakrizinin.htm. <http://www.circassiancenter.com>. adresinden alındı.
- ÇİFTÇİ, A. (2004). *Geçiş Ekonomisi Yaşamakta Olan Ülkelerde Yabancı Yatırımcılara Sağlanan İmkanlar, Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Yolları: Kırgızistan Modeli*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manas, Kırgızistan: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.
- GANMET, D. (2006). *Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme Uygulamaları ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÖKBUNAR, A. R., UTKUSEVEN, A. (2007). "Geçiş Ekonomilerinde Vergi İdaresinin Yeniden Yapılandırılması Üzerine", *Finans Politik& Ekonomik Yorumlar Dergisi* 44 (508), s. 64, 65.
- GÜLER, E. (2012). Geçiş Ekonomileri ve Yeni Kurumsal İktisat'ın Yeniden Yükselişi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13 (1), s. 52-68.

- İŞCAN, İ. H., & HATİPOĞLU, Y. Z. (2011). "Rusya'da Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve 2008 Küresel Krizi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61(1), s. 177-237.
- KARATAŞ, C., & ÖNİŞ, Z. (1994). *Dünyada Özelleştirme ve Türkiye*, İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- KAYA, Ercan (2002). "Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları", www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/2002-2/index.htm.
- Kazakistan Ülke Raporu, Konya Ticaret Odası, 2016, s. 15.
- KİLCİ, M. (1998). Ek ve Değişiklikleri ile Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme Mevzuatı, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü.
- KOYÇUMANOV, T. D. (2000). *Problemi Stabilizatsii Ekonomiki Kırgızskoy Respubliki*, Bişkek, Uçkun.
- ULUSOY, Ahmet – VURAL, Tarık (2003); "Yerel Yönetimleri Özelleştirme Yöntemleri", www.econturk.org/yerelyonetimler.doc.
- TAYFUN Selçuk,&AYDOS (1998)."Volkan Türkmenistan Ülke Profili Mevzuat ve Türk Girişimcileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No.74, s.73.
- Transition Report,1999.
- YAVUZ, H. B. (2005). *Geçiş Ekonomileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi.
- YAVUZ, H. B. (2006). "Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme", *Türk İdare Dergisi* (451), s. 89-105.
- YAYAR, R., DEMİR, Y., & BİROL, Y. E. (2012). Geçiş Ekonomileri Bağlamında Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretine Uygulamalı Bir Bakış.
- SARI, S., GENCER, A. H., AŞIK, B., & TURDALİEVA, A. (Dü.), *International Conference on Eurasian Economies* içinde (s. 250-258). Almatı: Turan University Press.
- YAZICI, K. (1997). *Özelleştirmede Değerleme Yöntemleri ve Değerleme Kriterleri*. Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (Uzmanlık Tezleri, Yayın No : 2478).
- DEİK, Ülke Raporları, <https://www.deik.org.tr/Contents/FileAction/271> (18.02.2016).
- www.deik.org.tr/main/yayinlar.htm
- www.tika.gov.tr/tur/ulke/index/tr.htm
- www.kto.org.tr/d/file/kazakistan-ülkeraporu.doc